

Лосев І. В.

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО СЬОГОДНІ: ЯВИЩЕ ДУХОВНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ. СПРОБА КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ДІАГНОЗУ

У статті йдеться про рівень культурної залежності сучасної української еліти від впливів колишньої метрополії на тлі порівняння з іншими країнами. Автор стверджує, що у культурному відношенні Україна ще продовжує бути постколоніальною країною, і обговорює причини такого становища.

10 років політичної та юридичної незалежності України наочно демонструють, наскільки важко подолати імперську спадщину в усіх сферах життя, Уповільнений економічний розвиток, загальмованість формування дієздатних державних та управлінських структур, утруднене реформування соціального забезпечення громадян переконливо доводять, що справжнє унезалежнення країни аж ніяк

не вичерпується урочистою декларацією. Ця декларація не завжди означає припинення потужного впливу метрополії як із середини суспільства, з боку створених нею інституцій, що збереглися, так й іззовні. Майже 350 років імперського панування не могли не залишити слідів в усіх проявах українського суспільного буття. Але за всієї суто української специфіки, наша держава в цьому сенсі радше пра-

вило, ніж виняток. Більшість постколоніальних країн (зараз ми не будемо зупинятися на своєрідності та відмінностях колоній у Європі та класичних «заморських територій») тривалий час несли на собі (а чимало й продовжують нести) тавро такого собі ізоморфізму, тобто якогось повторення деяких рис соціальної та культурної організації колишньої метрополії. Об'єктивною основою цього ізоморфізму було збереження орієнтації на метрополію як центр економічного тяжіння, як сукупність соціально-адміністративних зразків, як певний, нехай навіть від'ємний, ідеал.

Метрополія продовжувала виступати для колишньої колонії чи залежної території джерелом соціокультурного формотворення, неявною парадигмою хоча б як точка відштовхування. Проте у більшості випадків варто було б усе ж таки говорити про різні форми, рідко коли творчого, наслідування.

Суб'єктивно носіями цього типу розвитку (формально незалежного, але де-факто у фарватері імперського центру) виступали численні представники того місцевого класу, який у французьких колоніях в Африці називали «еволюе». Це африканці, які були виховані на французькій культурі та мові як найвищих зразках, у порівнянні з якими автохтонна культурна традиція сприймалася лише як вторинна і додаткова. Саме цей клас прийшов до влади у новосформованих державах після краху колоніальних імперій.

У цьому аспекті навряд чи можна вважати Україну винятком, хоча й з певними застереженнями.

України мала і має свій досить численний та впливовий клас «еволюе», який формувався, починаючи з XVI століття, на польських, а відтак російських зразках. Його представники - здебільшого носії «подвійної лояльності» (до України та імперського центру), хоча «подвійна лояльність» - не найгірший випадок у цьому середовищі. «Подвійна лояльність» є похідною від «подвійної ідентичності» не стільки в етнічному, скільки політично-громадянському розумінні. Не маючи сумнівів щодо свого українського походження, ці люди сприймали його як етнографічний, а не політичний факт. Етнічне походження не поклало на них жодних політичних зобов'язань. Їх часто використовували як своєрідних посередників між імперським центром і тубільним населенням, власне, у цьому - призначення всього прошарку «еволюе». Тут варто було б виділити дуже цікаву групу з цього прошарку в Україні: цю групу було б справедливо назвати «спецукраїнцями» - це українські письменники, українські вчені-гуманітарії, українські режисери, критики. Цих офіційно визнаних діячів кваліфікували як «українську радянську інтелігенцію». На міжнародних фестивалях і форумах, на всесоюзних з'їздах і декадах вони представляли й уособлювали «квіточку Радянську Україну». Спецукраїнці мали дві основні чесноти, котрі й становили найбільшу цінність для метрополії: 1) етнічне походження, засвідчене

документально; 2) абсолютну лояльність до імперського центру. Другу чесноту необхідно було доводити щодня запеклою ідеологічною боротьбою проти «українського буржуазного націоналізму» та гучною підтримкою всіх ініціатив центру від імені «українського народу». Цікаво, що спецукраїнці зберігали політичну цінність для метрополії лише за умови перебування на теренах України. Досить їм було переїхати на «коронні землі», як вони швидко губилися і зникали у московських та лєнінградських академічно-художньо-керівних хащах. Спецукраїнці раз у раз демонстрували свою функціональність в імперському механізмі, особливо на тлі теж не поодиноких українських дисидентів та нонконформістів.

Крах імперії був для спецукраїнців морально-психологічною катастрофою, кризою усіх сталих ідеалів, звичок та переконань. Перші роки незалежності вони витратили на пошук свого місця у нових ідеологічних обставинах і на певну формальну корекцію власних поглядів. Свій колишній статус посередників між Кремлем та «Малоросією» вони ностальгічно згадують як «втрачений рай». Проте виявилось, що постколоніальний статус юридично незалежної держави надає цій групі широкі можливості участі у політичному житті та впливу на формування й ухвалення управлінських рішень, на визначення курсу влади щодо зовнішньої політики, політики у галузі культури, освіти, інформації. Чимало представників саме цієї групи й дотепер керують українською гуманітарною сферою, сприяючи багатьом негативним неокolonіальним процесам, зокрема поширенню духовного колоніалізму.

У підрадянській Україні духовний (він же культурний) колоніалізм здійснювався у формах агресивного, часто примусового поширення й накидання російської мови та культури, за рахунок поступового, але неухильного скорочення ареалу української мови та культури аж до їх цілковитого відмирання. За часів СРСР до цих процесів залучалися переважно адміністративні чинники (рішення ЦК і Ради міністрів щодо посилення вивчення російської мови у національних школах, про збільшення платні викладачам російської мови у порівнянні з викладачами національних мов, рішення про закриття і перепрофілювання на російській національних шкіл, зменшення питомої ваги україномовної кінопродукції, теле- і радіопередач і таке інше). Для культурного неокolonіалізму притаманним є підключення до вищеназваних процесів потужних ринково-економічних механізмів. Культурний неокolonіалізм, крім політичних інтересів, містить ще й цілком конкретний матеріально-фінансовий сенс і зиск, адже, приміром, мовна експансія, крім експансії політичної та дипломатичної, полегшує й експансію товарну. Засилля мови відповідної країни на чужій території, та й культури в цілому, забезпечує панівні позиції цієї країни у рекламному бізнесі на

території, що стала об'єктом експансії. Країна, що здійснює експансію за таких обставин, набуває односторонніх переваг у конкурентній боротьбі з іншими країнами, бо діє на території, де вона вже встигла накинати свої стандарти споживання й поведінки. Це гарантує їй кращі можливості забезпечення інтересів власного товаровиробника, в тому числі у змаганні з тубільним виробником (особливо це помітно в Україні у сфері книговидавництва та книготоргівлі, шоу-бізнесу та відео-інтернет культури).

За радянських часів продукування інтелектуального продукту було фактичною прерогативою центру (насамперед, у гуманітарній галузі), а не національної периферії. Периферії було дозволено споживати духовні продукти центрального виготовлення. Обміну в цьому процесі між центром і периферією практично не було, рух відбувався лише у напрямку центр - периферія за відсутності зворотного зв'язку. Така ж схема культурно-інформаційних взаємин між Росією та Україною існує і дотепер. В Україну надходить інтелектуальний продукт з Росії, з України до Росії надходять гроші за нього. Крім висмокування неабияких фінансових коштів з України, це призводить до руйнації власного, абсолютно захищеного інтелектуального виробництва, перешкоджає становленню української культурно-інформаційної та шоу-індустрії. Але поряд з цими наочно безпосередніми збитками, є ще збитки не такі помітні, але фундаментальніші. Культурна експансія колишньої метрополії формує в Україні цілі верстви населення, яким навіюють стале переконання, що тільки метропольне є справді якісним і престижним. Внаслідок цього колишній центр набуває феноменальних можливостей маніпуляції смаками і звичками мільйонів громадян сусідньої держави з перспективою їх політичної утилізації. Водночас створюється (за неспротиву українських державних структур) ситуація штучної неконкурентоспроможності української масової культури, книги, шоу-бізнесу, бо духовний колоніалізм орієнтує населення країни-об'єкта на споживання переважно і майже виключно метропольного культурного продукту.

Тубільцям подеколи надається можливість уже за нових умов ставати «еволює» і виступати молодшими партнерами культур-колонізаторів, об'єктивно посилюючи у такий спосіб сукупну силу культурної експансії і послаблюючи відпорну силу власного національно-культурного організму.

Культурний колоніалізм є надзвичайно важливою складовою сучасного неокolonіалізму як такого, забезпечуючи йому ідеологічне, пропагандистське та психологічне обґрунтування і прикриття. У постколоніальних країнах СНД населенню через механізми культурно-інформаційної комунікації накидаються ідеологічні концепти экс-метрополії (проте у духовній сфері, хіба що за винятком держав Балтії, на пострадянському просторі Росія залишається й сьогодні метрополією, що підживлює реван-

шистські плани на майбутнє - політичне відродження імперської наддержави в тій чи іншій формі). Зокрема, Україні та Білорусі настирливо пропонуються такі імперіяльні ідеологічні комплекси, як панслов'янство та євразійство, що ще у минулому столітті продемонстрували свою утопічність і реакційність.

В ім'я реального унезалежнення Україна потребує домінування на всьому просторі державної території власної точки зору, сформованої на основі українських національних інтересів.

Поза сумнівом, кожна держава так чи інакше до певної міри маніпулює свідомістю своїх громадян, але коли держава маніпулює свідомістю чужих громадян - то це є інформаційно-політичною та духовною агресією.

Власна точка зору України щодо найважливіших подій національної історії має бути сформована і втілена у конкретні духовні продукти, бо саме в цій сфері найбільше відчувається культурна та психологічна залежність нашої держави від экс-метрополії. Йдеться насамперед про Другу світову війну всупереч імперсько-сталінському ідейному конструкту так званої «Великої Вітчизняної війни», що й дотепер є потужним важелем комуністичної імперсько-реставраторської пропаганди та спекуляцій у внутрішньо-політичній боротьбі, засобом контролю лівими силами ветерансько-пенсіонерського електорату. Не менш важливою є державницька оцінка національно-визвольного руху ОУН-УПА, українського націоналізму як такого (на Сході та Півдні України ще й досі домінує москвоцентрична точка зору на ці явища), подій 1917-20 рр., російсько-українських та українсько-російських відносин, слов'янофільських та євразійських спекуляцій.

Рисою постколоніальної держави є й невинувдане толерування відвертого шантажу України з боку певних кіл колишнього імперського панівного народу, коли будь-які спроби задовольнити національно-культурні потреби етнічних українців на Сході й Півдні, особливо в Донбасі та Криму, витлумачуються як «насильницька українізація», а відповідні шовіністичні угруповання ініціюють галасливі кампанії проти відкриття українських шкіл. Зокрема, спробу відкрити в місті Ялті першу і єдину українську гімназію газета російської громади Криму «Отечество» зустріла так: «У Ялті не пройде львівський варіант українського расизму» [1].

З погляду на Конституцію та чинне законодавство України подібні дії окремих організацій національних меншин є дискримінацією українців за національною ознакою, як і виступи проти відкриття храмів УПЦ Київського патріархату та УГКЦ є дискримінацією за релігійною ознакою. Фактично всі ці несміливі спроби української держави прирівняти українців у правах до колишнього панівного народу деякими його представниками, що болісно переживають позбавлення попереднього привілейованого статусу, сприймаються як національні утиски.

На психологічному рівні це не важко зрозуміти - адже втрата якихось пільг майже завжди суб'єктивно переживається як образа й утиски:

«Росіяни не є національною меншиною у прийнятому розумінні даного терміна. Вони ніколи не були дискриміновані. Більше того, займали, а в деяких сферах продовжують займати привілейоване становище. Скажімо, в Україні нині діє понад 4 тисячі російських шкіл, майже півтора десятка російських державних театрів, виходить близько сідмдесяти журналів і понад 600 газет. Російською мовою ведуть свою роботу Кримський, Донецький, Запорізький, Одеський, Миколаївський та інші радіокомітети країни.

Все ж таки перехід зі становища панівної національності до рівноправного росіянами переживається болісно. Саме тому частина з них підтримує ідеї повернення до складу Росії (Крим) або федералізації України (Донбас)» [2].

Підтвердженням постколоніального характеру нинішньої української державності є й відсутність паритету у ставленні до російської меншини в Україні та до української меншини в Росії. Всебічне задоволення національно-культурних потреб росіян в Україні відбувається на тлі національно-культурної дискримінації українців у Росії. Це визнають і деякі об'єктивні російські урядовці, наприклад, колишній заступник міністра закордонних справ Російської федерації Ф. Шелов-Коведяєв:

«Країна й досі ніби не помічає власних громадян українського походження. Немає підтримки української освіти, видань, творчих колективів. Відсутні навіть відповідні федеральні програми. І кошти на їх розробку. Та й бодай трохи помітне фінансування потреб національних меншин через систему міністерств у справах федерації та національностей, освіти, культури. На папері щось ледве жевріє. У житті - майже нічого. Як можна на такому тлі згадувати про переслідування росіян в Україні, де система інститутів розвитку російської культури поки що збереглася і функціонує? ...Вона хоч якось, але дає собі ради.

Ми - майже зовсім ні. Дивно, чи не так? Ось і виходить, що коли російське справді зазнає утисків, ми навіть не можемо вагомо висловити протест. Сказати нам нічого. Самі поки що продовжуємо вести по суті шовіністичну політику.

Гірко визнавати, але фактично на українцях Росія компенсує своє невдоволення позицією Києва на міжнародній арені. Їх одразу ж зробили громадянами другого ґатунку. Заручниками ситуації. І не бажають нічого міняти. Сталінський принцип колективної відповідальності в дії - ось що жахливо» [3].

Проте, і це ще одна ознака постколоніальності, шовіністичні сили в Україні без помітного спротиву з боку державних структур, що повинні захищати Конституцію, зокрема її 10-ту статтю, намагаються географічно обмежити сферу поширення державної мови в освіті, культурі, економіці, інформа-

ції, управлінні, створюючи на Сході й Півдні країни неофіційні заборонені для української мови зони. Цей лінгвоцид виправдовується місцевими умовами, великою кількістю представників національних меншин і тому подібним.

Не задовольняючись реальним пануванням російської мови у більшості регіонів, проросійські сили прагнуть накинати ще й формальне, юридичне панування російської, надавши їй статус другої, а де-факто першої державної мови України, чи принаймні увічнити поділ України на дві мовні зони. Політичні наслідки такого поділу держави не забаряться. Вже сьогодні всім неупередженим аналітикам зрозуміло, що в історичній перспективі Україна або поступово перетвориться на україномовну державу, або зазнає остаточної національної поразки на шляхах тотальної русифікації.

Не менш яскравим проявом постколоніальності, протекторатності України, її в духовному відношенні статусу такого собі «малоросійського гетьманату» чи бантустану, є й створення за неспротиву місцевого керівництва паралельної і неконтрольованої українською державою системи освіти й виховання: десятки філій російських вищих навчальних закладів безперешкодно діють на нашій території, посилюючи всебічну духовну залежність українців від колишньої метрополії. Це відбувається за відсутності українських ВЗО на російських теренах, за масованою присутністю російських ЗМІ в Україні й цілковитою закритістю Росії для українських ЗМІ. Російські чиновники пояснюють це законами ринку, але в національному сенсі ці закони діють чомусь дуже вибірково. Досить нагадати, що як тільки в чесній конкурентній боротьбі на російському ринку починають вигравати українські виробники, проти них застосовується весь адміністративний арсенал національного протекціонізму.

Однак найбільш наочно духовна залежність від метрополії проявляється у психології та поведінці української політичної, економічної, адміністративної еліти. Українська еліта є компраторською не лише в суто економічному розумінні цього поняття (адже серед наших олігархів практично немає людей, котрі зробили б капітали не на бізнесі з Росією шляхом спекуляції російськими енергоносіями та демпінгового збуту української сировини до тієї ж таки Росії), а й духовно. Так звана «українська» еліта є головним споживачем і «дистриб'ютором» культурних продуктів метропольного виробництва (часто сумнівної якості). Її мислення практично ніколи не виходить за рамки, що встановлені метрополією. Саме ці «українські» бізнесмени, за влучним висловом української письменниці Оксани Забужко - «нові малоруські», щертв заповнюють концертні зали під час виступів зірок російського шоу-бізнесу, сприяють виданню безлічі російськомовних, спільних з Москвою, газет та журналів і майже ніколи у побуті не послуговуються українською

мовою, будучи абсолютно переконаними, що все українське є другорядне. Це стосується й еліти державно-адміністративної.

Отже, одним з головних завдань (можливо, найголовнішим!) реального унезалеження України є завдання українізації еліти, її смаків та настроїв, світовідчуття та переконань, свідомості та самосвідомості. Адже компрадорська еліта схильна до увічнення колоніально-залежного статусу країни, бо саме такий статус посередників між метрополією і колонією чи неометрополією та неоколонією є джерелом її добробуту і високого становища у суспільстві. Звісно, це потребує й фундаментальних змін в економіці та орієнтація бізнесової активності. Водночас годі говорити про розв'язання болючих економічних і соціальних проблем України без подолання її фактичного неоколоніального статусу, що на кадровому рівні уособлюється перебуванням на найвищих ключових посадах людей, які в культурному і психологічному відношенні ще не інтегровані до українського суспільства.

Ця неінтегрованість проявляється у демонстративному публічному нехтуванні державною мовою та Конституцією України, що для державного службовця у будь-якій незалежній країні є неприпустимим. Але то є майже звичайне явище у країнах постколоніальних. Часто-густо шовіністичні проросійські сили, відчуваючи цю духовну залежність і ме-

ншовартість навіть на персональному рівні, вдаються до психологічних атак та цілком необґрунтованих вимог, коли брак аргументів компенсується гучними звинуваченнями на адресу української держави і фантастичними перебільшеннями своїх уявних страждань під «гнітом націоналістів». Йдеться про доволі лукаву гру на реальних слабкостях і духовній несамостійності як окремих урядовців, так і всього українського керівного класу. Значні зусилля проросійських кіл спрямовуються в Україні на гальмування процесу зростання української національної свідомості, на увічнення недосформованості української нації на сході та півдні країни. Ці кола мають за мету залишити свідомість мільйонів етнічних українців на суто місцевій, територіальній позначці, на рівні «тутешніх».

Культурний колоніалізм і духовна експансія в цій справі є абсолютно необхідним знаряддям. Слід усвідомлювати, що неоколоніальний період у розвитку держави не виправдано затягується, загрожуючи поверненням статусу цілковитої колоніальності. Справжня політична емансипація країни і нації неможлива без емансипації духовної, без унезалеження культурного та освітнього життя, інформаційної сфери, без рішучого кроку до правдивої незалежності у світі ідей та образів, до відомої максими Імануїла Канта: «Май мужність жити за власним розумом».

1. Отечество, - № 1(20), январь-февраль 2001 г.- С. 2.

2. *Власенко О. В.* Політико-правові становища росіян в Україні // Русская культура в контексте социально-исторических реалий Украины (конец XX столетия). Материалы международной научно-практической конференции (22-23 октября

1993 г.) - Киев, 1993 (Украинское общество русской культуры «Русь»)- С. 33.

3. *Шелов-Коведяев Ф.* Братоусобица: аномалии соотечественных русско-украинских отношений // Украинское обозрение - Український огляд.- Лютий 2001 р.- С. 6.

Losev I. V.

THE UKRAINIAN SOCIETY TODAY: APPEARANCE OF THE SPIRITUAL DEPENDENCE. AN ATTEMPT OF THE CULTUROLOGICAL DIAGNOSIS

The level of the cultural dependence of modern Ukrainian elite from influence of the late metropolis comparing with other countries is considered in article. The author approves that in cultural attitude Ukraine is still being the post-colonial country and discusses causes of this situation.